

Луиђи Лука Кавали-Сфорца
ГЕНИ, НАРОДИ И ЈЕЗИЦИ

Уредник
Зоран Колунџија

Наслов ориџинала
Luigi Luca Cavalli Sforza, *Gènes, peuples et langues*
Éditions Odile Jacob, Paris, 1996.

Наслов италијанској превода
Luigi Luca Cavalli Sforza, *Geni, popoli e lingue*
Adelphi Edizioni, Milano, 1996.

Copyright © 1997 Adelphi, Milano
Copyright © за српско издање *Прометееј*, 2024.

Ово дело се не сме умножавати, фотокопирати и на било који начин репродуковати, у целини нити у деловима, без писменог одобрења издавача.

Луиђи Лука Кавали-Сфорца

ГЕНИ, НАРОДИ И ЈЕЗИЦИ

Са италијанској превео

Иван Димитријевић

ПРОМЕТЕЈ

Нови Сад

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	7
I ГЕНИ И ИСТОРИЈА.....	11
II ЈЕДНА ШЕТЊА ПО ШУМИ.....	50
III ЛЕГЕНДА О АФРИЧКОЈ ЕВИ.....	81
IV ТЕХНОЛОШКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ И ГЕОГРАФИЈА ГЕНА...117	
V ЈЕЗИЦИ И ГЕНИ.....	175
VI КУЛТУРНА ТРАНСМИСИЈА И ЕВОЛУЦИЈА.....	221
НАПОМЕНЕ АУТОРА.....	274
БИБЛИОГРАФИЈА.....	283
РЕГИСТАР ПОЈМОВА.....	290
ПОГОВОР.....	307

ПРЕДГОВОР

У близини Сорбоне постоји зграда из шеснаестог века, у којој је Франсоа I Валоа створио једну анти-Сорбону: Collège de France, универзитет без студената, испита и дипломских радова, само с професорима, чија је једина дужност била у томе да сваке године држе један нови течај. Нема студената (на предавања долази ко год жели). Професори се бирају између најчувенијих предавача у Француској.

Мој пријатељ Жак Руфије, професор физичке антропологије на том колеџу, позвао ме је 1981. године да одржим један течај о мојим истраживањима људске еволуције, и да то поновим 1990. Написао сам унапред та предавања, чак и када сам их држао други пут, зато што сам накупио много нових резултата након првог течаја. Пошто сам добио позив да исте лекције објавим у едицији посвећеној курсевима на овом Колеџу која тек што се појавила (у издању издавачке куће Одил Жакоб), морао сам да их испишем и по трећи пут. Ту сам објединио оне резултате мојих проучавања о последњих сто хиљада година људске еволуције који су ми се чинили најзначајнијим, проучавања која сам мало-помало проширио са генетике на демографију, археологију и лингвистику. Излагање тих мултидисциплинарних истраживања захтевало је максималну обазривост и економичност приликом употребе научних термина: користио сам их минимално, и можда ће стручњацима делова-

ти да их је заиста премало. Увек сам их дефинисао када би се први пут појавили у тексту.

Речи холизам и редукционизам су данас веома популарне. Мени се не свиђају, смрде на политичке трендове, на површне „изме“. Одувек сам бежао од тих трендова, налазио сам да су интелектуално депримирајући. Сматрам да је истински „холизам“, ако ништа друго, мултидисциплинарни приступ који користим колико је год могуће. Сматрам да за њим постоји нарочито потреба у историјским наукама, тамо где нам недостаје могућност експерименталне потврде, и где се увек осећамо зависним од ваљаности хипотеза које су у већој или мањој мери непроверљиве. Међутим, може се стићи до независних потврда изучавањем истих тих феномена у различитим научним дисциплинама.

Италијански превод оригиналног француског текста ове књиге, који је стрпљиво и умешно сачинила Елена Стубел, излази на светлост дана у врло повољном тренутку будући да издавачка кућа Аделфи припрема објављивање на италијанском језику књиге *Историја и географија људских гена*,¹ скраћено у даљем тексту ИГЉГ, која се онедавно појавила на енглеском у издању Универзитета Принстон (Princeton University Press), и коју сам написао у сарадњи са двојицом италијанских колега: Паолом Меноцијем, професором екологије у Парми, и Албертом Пјацом, професором људске генетике у Торину. Књига коју држите у рукама покрива доста слично поље истраживања, али то чини на један потпунији начин, поготово на генетичком, историјском, географском и археолошком нивоу. Лингвистички део који је од већег интереса по човекову еволуцију је систематичније обрађен у ИГЉГ, но општи темељи језичке и културне еволуције налазе се у ГНЈ (ако могу себи да допустим да

¹ *Storia e geografia dei geni umani* (прим. прев.).

користим акроним и за ову књижицу). ИГЉГ је дело писано за стручњаке, али је поново било неопходно обратити пажњу на захтев да оно буде разумљиво научницима из различитих дисциплина, па стога беше нужно написати га на начин који ту књигу практично чини пријемчивом и за лаика. ИГЉГ и ГНЈ су штива која једно друго на добар начин употпуњују. Прикладно би било најпре прочитати ГНЈ, ако је могуће, али тај редослед није строго обавезан. Библиографија наведена у ИГЉГ се не понавља у ГНЈ, где се, међутим, из поглавља у поглавље срећу референце на одељке из ИГЉГ за онога ко жели да путем литературе прошири своје упознавање с различитим научним темама.

Надам се да ГНЈ указује читаоцу на главне мотиве нашег научног рада: на задовољство истраживања односно откривања непознатог; на сврсисходност одређених техника у науци као што су научни модели, квантитативна анализа (настојали смо да заборавимо на математику, која би отерала многе читаоце, те смо прибегли у највећој мери нумеричким вредностима, које сви могу да разумеју) и корисност симулације; даље, на неопходност стварања нових метода ради решавања нових проблема; на непрестани саспенс који се ствара умножавањем питања што прате сваки научни напредак (сваки одговор обично генерише нова питања). И посебно, надам се да ова књига указује на важност коју има проучавање еволуције, било биолошке или културне, за оне који желе да разумеју нашу повест.

I

ГЕНИ И ИСТОРИЈА

Охолост̄ им̄ѣра̄ѣора

Италијанска књижевност имала је једног од својих највећих мајстора, Дантеа Алигијерија, готово на својим почецима, на прелазу из тринаестог у четрнаести век. Сви знају за Дантеа; италијански песници и писци који су дошли после њега, били су у његовој сенци. Постојали су, међутим, и други велики италијански песници, довољно је поменути Петрарку, Ариоста, Леопардија. Овај последњи ми се од њих тројице чини мање познатим у иностранству иако је био не само велики песник, него можда и још већи филозоф. Недавно сам поново прочитао један од његових *Малих моралних оѣледа* то јест *Койерника*, дијалог који се развија у четири сцене. Лица су Сунце, Први Час и Последњи Час у дану, те Никола Коперник. У првој сцени, Сунце се поверава Првом Часу да је уморно од свакодневног рада на обилажењу круга око Земље, те како би Земља требало да и сама поразмисли о томе. Први Час, врло забринут, расправља са Сунцем о свим непогодностима које би могле проистећи из тога. Но, Сунце је непопустљиво и примећује како песници и филозофи умеју да убеду људе у многе ствари, и добре и лоше. Пошто су песници помало изгубили на значају, Сунце помисли да је боље обратити се филозофима да би људима помогли да схвате како је њему

свега доста и да се морају навикнути на идеју о тој промени. У другој сцени, Сунчева претња да неће поново започети своје дневно кружење се остварује, и Коперник, лично изненађен, покушава да схвати због чега Сунце није изашло. У трећој сцени, Последњи Час полази у потрагу за Коперником и упита га да га прати до његове екселенције Сунца, с којим жели да поприча. Коперникова колебања пред таквим ванредним и без сумње узнемирујућим предлогом су убрзо савладана, и у четвртој и последњој сцени Сунце му каже да се уморило од свакодневног кружења око Земље. Да Земља има да одустане од тога да буде средиште света, и пристане да ради свој посао. Коперник указује Сунцу да неће бити лако, чак ни једном филозофу, да убеди Земљу да ради. Осим тога, осећајући се као да су у центру света, Земља и сви људи, па и они најпонижнији, развили су једну царску охолост. Последице промене каква је та коју је предложило Сунце не би биле искључиво физичке, већ и друштвене и филозофске: дошло би до преокретa у погледу хијерархије, циљева, у свему што се тиче живота људских бића. Међутим, Сунце одбија да му поверује, или боље речено, то га не занима; оно у ствари мисли да би барони, војводе и императори и даље били убеђени у своју битност, и како би задржали исту моћ. Коперник упућује још неке примедбе: и планете би пожелеле да имају речене Земљине привилегије, те би друге звезде тражиле своја права. На крају би Сунце изгубило значај и у сваком случају би морало да на неки начин ради. Но, Сунце тврди да нема амбиција; оно жели једино да се одмори. А потом, зар није рекао Цезар, говорећи о једном селу варварских Гала, како је боље бити први у каквом сеоцету, него бити други у Риму? Коперник је још увек забринут. Он има непријатан осећај да би тиме ризиковао да изгуби живот на ломачи.

Сунце га умирује казујући му да се, премда су ини можда и били ту и тамо спаљени, њему то неће догодити пошто ће моћи да се брани тиме што ће посветити своју књигу папи.

Пишући о Копернику, Леопарди је имао, наравно, ту предност да је живео два или три столећа касније. Знао је шта се десило с Коперником, Ђорданом Бруном, Галилеом. Кад је реч о садашњој ситуацији у науци, укључујући и тему која ме највише интересује – људску еволуцију – ми немамо такву предност. Наше теорије могу бити измењене, или штавише оборене у року од десет година, па и мање. Ми и сами пратимо овај свршетак, настављајући своја истраживања. Све оно што се пише о науци може бити модификовано. Понекад је невероватно видети, гледајући споља, количину кондиционала која се користи у научној литератури. Коригујући недавно превод једне друге моје научно-популарне књиге, готово да ме је обузело огорчење кад сам приметрио како су сви конјунктиви и кондиционали којима сам се послужио у оригиналу измењени у индикативе, тако да су све моје мере заштите од погрешних закључака биле уништене. Када се припрема какав рад намењен појављивању у специјализованим научним часописима, тачно се зна које тврдње не смеју бити у својој целини исказане у футуру – практично, готово ниједна. Јавности ово може деловати чудно: зар наука не би требало да нам пружи извесности? У збиљи, једино их религија може пружити, ономе ко је прихвата. Чињеница да свака религија нуди различите извесности је можда забрињавајућа, но чини се да верници нису због тога узнемирени. Исто важи за одређена политичка убеђења; другим речима, извесност нам долази само из наше вере, уз један једини изузетак: математике, за коју ипак ваља напоменути да успева да пружа извесност будући да је у великој мери таутолошка.

Дијалог о Копернику ме је навео на размишљање о идејама које већина људи има о расама и расизму. Свака популација мисли да је најбоља на свету. Уз малобројне изузетке, свако воли микрокосмос у којем је одгојен и никад не би желео да га напусти. За белце је највећа цивилизација она европска; највећа раса је бела раса (француска у Француској, енглеска у Енглеској итд.). Но, шта о томе мисле Кинези? Или Јапанци? Или они који нису држављани држава Европске унијеⁱⁱ, који долазе да траже посао у Европи онако како су некада то чинили Европљани у Америци, или како то сада чине Мексиканци у Сједињеним Америчким Државама: не би ли се они можда вратили у земље свог порекла, само када би могли да тамо живе пристојно?

Можда и јесмо најбољи, али историја нам показује да сваки примат траје кратко.

Превасходно је у тренуцима највећег успеха охолост нација најјача. Када се осећамо снажним, најлакше је мислити: „Ми смо најбољи“, и заиста, постоји за то један истинит темељ. Успех има, у сваком случају, доста специфично порекло: један то јест неки човек намеће правила одређене делотворности, примерена ситуацији, или преузима одговорност за интелегентна политичка деловања. Чак и ако су, често, та деловања веома сурова, с обзиром на то да успон моћи генерално гледано захтева вршење извесног насиља, не нужно физичког, гледано на дуже стазе ова правила могу имати позитивне последице, каткад довољне да одреде неки добар период за читаву нацију. Низање повољних околности такође може помоћи да се одржи стабилно стање, али тај успех никада не траје предуго. Мало је вероватно да ће интелегентне политичаре заменити једнако способни наследници. Нада да биолошко наслеђе може произвести так-

ⁱⁱ У ориг. extracomunitari (прим. прев.).

ве настављаче се показала као прилично непоуздана, али очинска љубав наставља да заслепљује политичаре, који упорно верују у преношење моћи са оца на сина. Успех понекад траје и неколико нараштаја након оног првог, захваљујући изузетно промишљеном политичком систему, који се може одупрети имбецилности каквог краља и председника владе што су наследили осниваче неке империје или неког новог режима. Током ових срећних поколења, народ има времена да убеди себе како тај успех дугује властитим изврсним квалитетима. Аутоматски, одлучујемо да су наше интринзичне, урођене врлине, које наслеђујемо из наше расе, оно што нас је учинило великим; али то је скоро извесно илузија. Залуђујемо се да тај успех може трајати све до далеке будућности, оспоравамо правилности којима нас учи историја. Самокритичност је ретка и има тенденцију да изостаје пре свега онда када нам иде добро.

Као што је рекао много јасније, између осталих, Клод Леви-Строс, расизам је убеђење да је нека раса (наша, наравно) биолошки најбоља – или у најмањем, да је одлична. Супериорност наших гена, наших хромозома, наше ДНК, јесте оно чему дугујемо предност над свима осталима. Лакше је бити уверен у сопствену надмоћ када све иде добро, и веома је лако заборавити да успех, којем дугујемо наш осећај супериорности, по свему судећи не траје дуго, барем уколико се суди на основу наше прошлости. Међутим, уистину није неопходно да будемо број један да бисмо убедили себе у нашу премоћ. Наравно да и какав делимични успех многоме помаже томе, да може створити важан доказ за то у очима свих. Само је један народ у одређеном тренутку број један, изнад свих, али је било много оних који то некада беху, или који теже да то постају, а бројеви два, три, четири итд. мисле да имају једнако

право да се узохоче. Дакле, постоје аспиранти који желе да буду најбољи, или можда многи кандидати за стицање супериорности – која се замишља, наравно, као биолошка особина, па самим тим и вечна.

Остала йорекла расизма

Уопштено узев, било који народ може пронаћи ваљане разлоге да се сматра јединим одличним на свету, или макар једним од најбољих у некој делатности, било да је то сликарство, фудбал, шах или кулинарство. Сама чињеница да си врло компетитиван у каквој одређеној сфери (уметничкој, интелектуалној, спортској, административној, политичкој итд.) често је довољна да тој делатности да већу важност него што она заслужује. Овај пут је тако отворен зато што било који народ може сматрати себе самог (или, много ређе, какав други) супериорним наспрам других.

Међутим, разни механизми нас управљају према расистичким закључцима, па и уколико нисмо нужно у средшћу пажње или у каквом срећном периоду. Ево једног који ми се чини важним. Свако од нас је везан за низ навика, које се налазе у основи свакодневног живота, и којих би нам било тешко да се одрекнемо. Њихово површњије посматрање показује да су навике, обичаји, различити у различитим земљама. Чак и ако не познајемо природу или извор тих разлика, проста чињеница да оне постоје наводи нас да их се плашимо. Не допада нам се да мењамо себе чак ни уколико нисмо задовољни оним што имамо (а врло мали број особа то јесте, или је то у потпуности). Везаност за ове навике и страх да ћемо бити приморани да их мењамо, могу бити довољни да у нама побуде једно задовољство самим собом које бисмо могли назвати расизмом.

Верујем да је ово осећање прилично распрострањено, и да многи од нас имају тенденцију да себе сматрају бољим од других: готово савршеним, или довољно савршеним да би им тежња за значајнијом променом изгледала будаласто. Но, идеја да су наше навике битне у генези расизма је само једна хипотеза, и нису ми познати покушаји да се провери њена веродостојност.

Постојање разлика између нација, између народа, јасна је чињеница сваком ко је бар мало путовао. Обичан човек који не излази из оквира свог уског окружења не пита се чему те разлике дугује. Међутим, када су посредни језичке разлике, оне у боји коже, укусима (поготово по питању хране и пића) или у начину поздрављања када се људи сретну, оне су ту, да нас увере како су други другачији од нас. Закључак је обично тај да су наше навике, наши обичаји, најбољи. Утолико горе по ине, који се разликују од нас. Они су неспорно варвари,ⁱⁱⁱ како су то сматрали Грци. Наравно, може се десити да неко, незадовољан животом какав води у властитој земљи, буде спреман да поднесе недостатак комодитета, а и сигурности, који потичу од иселјавања у неку другу област, државу или континент; да прихвати, дакле, изазов у виду неопходног учења многих нових ствари, да пристане да се суочи с напором који са собом носи живот у земљи другачијој од своје. Но, генерално људи више воле, уколико је то могуће, да остану учаурени у средини у којој су рођени. Постоји једно неповерење према туђинцима, чак и страх од њих. Људи не желе да уче многе нове ствари, или да се одричу неке од својих навика.

Све ово нас доводи до тога да стварамо, и чувамо, позитивно мишљење о себи самима и о онима који нас окру-

ⁱⁱⁱ У ориг. *balbuzienti*, „муцавци“; пандан том изразу код нас би био назив *Немци* по немуштости за германски народ који себе, наравно, назива етнонимом од сасвим другачије лексичке основе (прим. прев.).

жују, једну преференцију која може генерисати осећај супериорности сопствене личности и поврх свега сопствене групе у односу на друге; осећај који је потпуно неоправдан, али и поред тога моћан. Међутим, има и многих других мотива из којих настају расисти. Један од њих, вероватно врло битан, јесте жеља да свалимо на другог своје незадовољство. Није тајна да је у модерном друштву отуђење узрок врло дубоких стања раздражљивости и чак правог беса. Оно може потицати од приморавања да радимо какав посао у нехуманим условима, од страха од незапослености, од стварног сиромаштва и неправде, од осећаја немоћи који из тога проистиче, од често завидљивог посматрања непојмљивог богатства код једног уског броја појединаца. Који год да је узрок тог беса, његове ће жртве готово увек бити особе нижег социјалног статуса; оне су једине које не могу реаговати ефикасно. Довољан је осећај релативне надмоћи да би се створио презир према онима које сматрамо нижим од нас на друштвеној лествици, и тај ће презир често бити јачи код оних који се сматрају, с правом или не, презреним од стране виших сталежа. У суштини, чини се да нема тако сиромашних сиромаша који не могу извучити извесну сатисфакцију тиме што ће се светити онима још сиромашнијима од себе.

Постоји ли научна основа расизма?

Не можемо негирати да је расизам веома раширен. У ситуацијама у којима постоји равнотежа између нација (то јест, у одсуству рата) и унутар нација (када сукоб између друштвених класа није акутне природе), мање га примећујемо. Међутим, разлози због којих се развија непријатељство међу државама, областима, народима, сталежи-

ма, религијама, политичким групама, долазак другачијих заједница, поготово масовно досељавање из сиромашних земаља, разоткривају расизам који се тада испољава у свој својој снази.

Расизам се може осуђивати зато што је лош, и он се заиста осуђује у скоро свим модерним религијама, и од многобројних етичких система. Но, можемо ли искључити да постоји супериорна раса, или макар да постоје градације надмоћи између раса – можемо ли искључити да би се то могло научно доказати? Психолошки мотиви расизма о којима сам расправљао изнад су тешко доказиви; они могу бити погрешни, или од мале важности. Међутим, можемо испитати да ли стварне генетске разлике између људских група (или оне бар делимично биолошки наслеђене), чије је постојање могуће констатовати, дају супериорност једној или другој групи. Е сад, извесно је да постоје разлике између разних људских група по боји коже, косе, облику очију, лица, тела; неке од њих су видљиве голим оком, и нема сумње да су, барем делом, наследне. Према томе, постоји већ један скуп сазнања, који није занемарљив, чију растегљивост желимо да испитамо, као и историјско тумачење и значај. Погледајмо какве су те разлике, и нуде ли научно оправдање расизму.

Природа разлика

Морамо рећи, као прво, да није лако разликовати биолошко наслеђе од културног. Понекад је, и то треба признати, тешко проценити извор какве разлике. Увек је могуће да су њени узроци биолошког порекла (називаћемо такву разлику *јенетском*) или да је она резултат учења (такву ћемо разлику назвати *културним*), и да оба та врела дају свој

допринос. Па ипак, као што је већ речено, постоје разлике међу људским популацијама које су без сумње генетске, што ће рећи да су биолошки наслеђене. И то су оне разлике које се морају употребити ради диференцирања и проучавања раса, из простог разлога што су током времена врло стабилне, док су разлике које чине део социјалне праксе далеко подложније променама, и каткад могу нестати после прилично кратког периода. Када би стриктно генетске разлике биле заиста важне са одређене тачке гледишта која се може сматрати разлогом за супериорност једног народа над другим, расизам би могао бити оправдан, макар формално. Дефиниција расизма би, међутим, морала да буде крајње јасна, и ограничена на генетске разлике.

Неки желе да прошире појам расизма на било коју разлику између група, чак и најповршнију, и премда је она неспорно културног или друштвеног потицања. Једина предност те проширене дефиниције је у томе што је за многе карактере тешко рећи да ли имају генетску компоненту или немају. Но, мени се не чини прикладним дефинисати као расизам нечији презир према особи која говори прегласно, или особи неспособној да правилно изговори имена странаца, или која не уме да користи прибор за јело, или прави несносну буку док једе. Делује ми да је ту врсту нетолеранције много лакше кориговати неголи истински расизам. У ствари, ради се о једном виду нетрпељивости који људи са минимумом сензибилитета сасвим добро контролишу, и његови узроци теже да буду све мањи с протоком времена и са ширењем образовања и васпитања. Било би дубоко неправедно осуђивати лица која нису била у могућности да стекну адекватно образовање и васпитање, нарочито уколико је реч о лако поправљивим недостацима. Понекад то поправљање може бити непријатно, и због тога је важно